

PRENASLEDOVANIE ŽIDOV V OBDOBÍ SLOVENSKEHO ŠTÁTU

M E T O D I C K Ý   L I S T

NÁZOV METODICKÉHO LISTU

Prenasledovanie Židov v období slovenského štátu

MENO A PRIEZVISKO AUTOROV

Mgr. Peter Vanko

Mgr. Matej Beránek, PhD.

VYUČOVACÍ PREDMET/VZDELÁVACIA OBLASŤ

Dejepis/Človek a spoločnosť

ROČNÍK

9. ročník základnej školy/4.ročník osemročného gymnázia

HODINOVÁ DOTÁCIA

jedna vyučovacia hodina (45 minút)

VZDELÁVACIE CIELE

- Pochopiť postupnosť a premyslené konanie predstaviteľov slovenského štátu pri tzv. riešení židovskej otázky, ktoré vyvrcholili deportáciami;
- vedieť pomenovať konkrétne opatrenia pri obmedzovaní ľudských a občianskych práv židovského obyvateľstva a ich dopad na každodennosť;
- vedieť pomenovať kroky, ktoré viedli k postupnému odhaľovaniu skutočného účelu miest, kam boli Židia deportovaní.

VÝCHOVNÉ CIELE

- Uvedomiť si dôvody tragickosti osudu židovského obyvateľstva;
- pochopiť dôležitosť konceptu ľudských a občianskych práv, ktorý tvorí základ demokratických zriadení;
- predchádzať možným prejavom neznášanlivosti namiereným voči menšinám vo všeobecnosti;
- pochopiť nehumánnosť nacistického, ako aj celkovo akéhokoľvek totalitného konceptu spoločnosti, ktorý je vždy postavený na prenasledovaní určitých skupín ľudí;
- nazerať na holokaust ako na zložitejší proces, ktorý nezačína (a nekončí) plynovými komorami.

VYUŽITÉ METÓDY

- skupinová práca, práca s textom a prameňmi, pojmová mapa

ZASTÚPENIE TÉMY V INOVOVANOM ŠVP

Priradenie k cieľu predmetu dejepis: **žiaci nadobudnú spôsobilosť pochopiť príčiny, priebeh a dôsledky historických udalostí (v prepojení na tému holokaust) – od tohto by sa to malo odraziť.**

Zaradenie do vzdelávacieho štandardu – dejepis (ZŠ):

Tematický celok *Obrazy druhej svetovej vojny* – výkonový štandard: *spracovať holokaust na konkrétnom príbehu*; obsahový štandard: *holokaust, koncentračné tábory*.

Tematický celok *Slovenský štát 1939-1945* – výkonový štandard: *konkretizovať postupné obmedzovanie práv a slobôd židovských spoluobčanov*; obsahový štandard: *židovský kódex, deportácie*.

Medzipredmetové prepojenia v nadväznosti na vzdelávacie štandardy v iŠVP:

občianska náuka: 8. roč. ZŠ – tematický celok *Ludské práva a slobody* – výkonový štandard: *rozpoznať v konkrétnych situáciách prejavy diskriminácie*; obsahový štandard – *diskriminácia, predsudky* + 7. roč. ZŠ – tematický celok *Sociálne vzťahy v spoločnosti* – výkonový štandard: *rozpoznať prejavy šikanovania, extrémizmu, vandalizmu*; obsahový štandard - *sociálne a politické napätia – konflikty, vojny, extrémizmus, tolerancia*.

etická výchova: 6. ročník ZŠ – tematický celok *Kognitívna a emocionálna empatia* – obsahový štandard: *empatia, faktory ovplyvňujúce empatiu, empatia v modelových situáciách, počúvanie a empatia*; výkonový štandard: *vysvetliť pojem empatia a jej dôležitosť v medziľudských vzťahoch, vysvetliť, čo ovplyvňuje empatiu, používať prvky aktívneho počúvania v komunikácii*.

etická výchova: 6. ročník ZŠ – tematický celok *Pozitívne vzory správania v histórii a v literatúre* – obsahový štandard: *vzor, model, idol, ideál, vzory správania v histórii literárne vzory, filmoví hrdinovia, dobro a zlo*; výkonový štandard: *vysvetliť pojmy vzor, model, idol, ideál, rozlíšiť pozitívne a negatívne vzory historických postáv, analyzovať vlastnosti zobrazených vzorov, posúdiť, ktoré vlastnosti vzoru je vhodné si osvojiť, diskutovať o morálnych dilemách*.

etická výchova: 6. ročník ZŠ – tematický celok *Prosociálne správanie* – obsahový štandard: *prosociálne správanie a jeho druhy (pomoc, darovanie, delenie sa, spolupráca), fyzická a psychická pomoc, empatia v prosociálnom správaní, spolupráca na sociálnych projektoch*.

etická výchova: 8. ročník ZŠ – tematický celok *Zdroje etického poznania ľudstva* – obsahový štandard: *zdroje etiky, mravné hodnoty a mravné normy, hodnotová orientácia, rebríček hodnôt, svedomie, etika a náboženstvá, aktuálne etické problémy v spoločnosti*; výkonový štandard: *uviesť hlavné zdroje etiky, vymenovať niektoré mravné hodnoty, vysvetliť, na čo slúžia mravné normy, vysvetliť význam svedomia, vymenovať príklady pozitívnych vzorov z dejín a literatúry, porovnať etický odkaz náboženstiev, diskutovať o aktuálnych etických problémoch v spoločnosti*.

etická výchova: 8. ročník ZŠ – tematický celok *Dobré meno a pravda ako etické hodnoty* – obsahový štandard: *poznanie, pravda ako etická hodnota, kritické myslenie, argumentácia, pravda a lož, etické dilemy, tajomstvo, dobré meno jednotlivca i spoločnosti, poznanie a úsilie poznávať*; výkonový štandard: *zdôvodniť potrebu pravdy v živote človeka, vysvetliť význam tajomstva a utajovaných skutočností, pomenovať význam poznania a poznávania v živote človeka, zdôvodniť význam rešpektovania cti a dobrého mena, diskutovať o dôležitosti vzdelávania*.

MEDZIPREDMETOVÉ SÚVISLOSTI (zpracovanie v ŠkVP)

(vybrané základné spoločné pojmy a súvisiace žiacke kompetencie)

Občianska náuka – demokracia, totalita, ľudské a občianske práva, dôstojnosť, rovnosť;

Etická výchova – empatia, hodnota ľudského života, dôstojnosť, odvaha, prosociálne správanie;

Mediálna výchova – médiá, manipulácia, propaganda;

Slovenský jazyk a literatúra – tlačové médiá (rozvoj čitateľskej gramotnosti, práca s textom, analýza prameňov);

Geografia – práca so slepou mapou.

Tému je možné zapracovať širokospektrálne do jednotlivých vzdelávacích oblastí (VO), špeciálne do VO Človek a spoločnosť, Človek a hodnoty, Umenie a kultúra aj v rámci prierezovej témy **Osobnostný a sociálny rozvoj (OSR)**.

Prierezové témy predstavujú vzdelávacie výzvy zvyrazňujúce sociálny kontext. Prostredníctvom nich sa naplňajú výzvy odrážajúce potreby, hodnoty a smerovanie života súčasnej spoločnosti. Ciele prierezových tém môžu byť integrované prostredníctvom obsahu alebo aj metód do každého predmetu alebo oblasti vzdelávania a tiež mimovyučovacích aktivít. Zároveň sa prejavujú aj v celkovej kultúre školy.

Prierezová téma OSR sa prelína celým vzdelávaním. Jej cieľom je prispieť ku komplexnému osobnostnému rastu žiaka a rozvoju jeho životných zručností. Uplatňovaním tejto prierezovej témy sa vytvára prostredie pre podporu individuality a zdravého sebedomia žiaka na jednej strane a **rozvoj zmyslu pre spoločnosť založenú na rovnosti a tolerancii na druhej strane**.

Metódy realizácie

Prierezová téma vytvára priestor pre uplatnenie medzipredmetových vzťahov a aktivizujúcich participatívnych vyučovacích metód, ako sú **projektová, kooperatívna a problémová metóda**. **Môže sa napríklad realizovať prostredníctvom modelových situácií, exkurzií, diskusií, hier a iných interaktívnych metód, pričom pedagógovia môžu využívať i pomoc iných odborníkov**. Škola má na výber viaceré formy jej realizácie - buď integrovane v rámci jednotlivých povinných predmetov, alebo formou voliteľného predmetu. **Veľmi prospešná je aj forma kurzu alebo iná cielená mimovyučovacia aktivita (aj triednická hodina)**. **Dôležité však je, aby sa vždy realizovala prakticky, berúc do úvahy psychosociálne a vývinové charakteristiky žiakov a so zreteľom na ich aktuálne problémy a každodenný život**.

POZNÁMKY K METODICKÉMU LISTU

- a) Pre potreby tohto metodického listu určeného pre základné školy sme sa rozhodli používať na označenie vojnového Slovenského štátu (názov štátu do prijatia ústavy 21. 7. 1939), resp. Slovenskej republiky (1939 - 1945), ako sa zvykne v historiografii označovať, všeobecný pojem *slovenský štát*, ktorý je univerzálny a jednoducho uchopiteľný. Na ZŠ ešte nie je nutné žiakov zaťažovať kontextami vývoja názvu štátu s totalitným zriadením, ktorý existoval na Slovensku v rokoch 1939 - 1945, čiže počas druhej svetovej vojny. Ide o riešenie, ktoré odbúrava potrebu striedať v texte spomenuté vlastné podstatné mená – rozdielne názvy štátu.
  - b) V prípade označení „Žid“ a „žid“ sa na základe pravidiel slovenského pravopisu má postupovať tak, že označením „žid“ pomenovávame príslušníka židovského náboženstva, ale označenie „Žid“ už znamená pomenovanie príslušníka židovského národa. V danom texte sú Židia chápaní ako príslušníci národa, ktorí boli prenasledovaní a mučení, preto budeme pracovať s pojmom začínajúcim veľkým písmenom. V prípade židovstva ako náboženstva totižto platí, že jeho stúpenci sú vo veľkej miere zároveň členmi starodávneho národa. V súčasnosti má tento národ po takmer dvoch tisícročiach núteného migrovania po svete (židovská diaspora) opäť pevné centrum v starej vlasti – štáte Izrael.
-

METODICKÉ POKYNY

A) VŠEOBECNE K TÉME HOLOKAUSTU

- chápať pojem holokaust ako proces, ktorý nezačína vo vyhladzovacích centrách a ktorému predchádzalo prenasledovanie a teda okliešťovanie ľudských a občianskych práv;
- zamerať sa skutočne len na základnú faktografiu, ktorú treba vždy ilustrovať a dopĺňať príbehmi (v tomto prípade je nosný príbeh úteku Vrba a Wetzlera);
- v tejto téme, viac než pri iných, je dôležité prepájať národné dejiny so svetovými (napr. holokaust » osud slovenských Židov » Vrba, Wetzler » svet sa dozvedá o priemyselnom masovom vraždení);
- používať jednoduché schémy, pojmové mapy, do ktorých si žiaci môžu značiť súvislosti (napr. dať žiakom spracovať text do podoby pojmovej mapy na domácu úlohu alebo aj priamo na hodinách);
- snažiť sa vyhnúť diktovaniu poznámok, vyjsť z komfortnej zóny zaužívaných postupov (viď bod vyššie);
- netraumatizovať žiakov explicitným zobrazovaním obetí holokaustu;
- nevnímať židovské obyvateľstvo len ako to, ktoré pasívne prijímalo svoj tragický osud – treba poukázať aj na hrdinské činy (Vrba, Wetzler; povstanie vo varšavskom gete; útek zo Sobiboru)
- keď už použijeme štatistiky, tak ich zhmotníme, pripodobníme (napr. obetí bolo viac, ako má teraz Trnava obyvateľov; počas celej existencie tábora v Seredi ním prešlo 16 000 ľudí, čo je toľko ľudí, koľko má teraz Sered' obyvateľov);

- nesnažiť sa vcitovať do obetí a porovnávať utrpenie, ktoré sa nedá merať (nie je vhodné využívať rolové hry, možno však využiť prípadové štúdie);
  - prípadové štúdie – v tomto prípade to znamená analyzovať, kto sa ako zachoval, teda koho môžeme označiť ako vykonávateľa, obeť, prizerajúceho sa, prípadne záchrancu (napr. príbehy spravodlivých medzi národmi, ktoré ukazujú, že tu bola možnosť voľby, aj keď riskovali svoje vlastné životy; napr. príbeh biskupa Pavla Petra Gojdiča a desiatky ďalších);
  - využívať výpovede preživších – metóda oral history – priamo alebo sprostredkované cez (krátke) dokumentárne filmy.
-

B) VYUČOVACIA HODINA:

1) AKTIVITA (motivačná, expozičná fáza) – 20 až 25 min.

1.1 Vytlačte si viacero kópií textu *Príbeh úteku Vrbu a Wetzlera* (príloha č. 1). Koľko žiackych skupín, toľko kópií. Ideálny počet žiakov v jednej skupine je 4 až 5. (Ekologickejšou, len nie tak praktickou alternatívou, môže byť aj text spracovaný do powerpointovej prezentácie – jednotlivé odseky budú označené iným písmenom.)

1.2 Jednotlivé kópie textu rozstrihajte po odsekoch.

1.3 Každé skupine dajte rozstrihanú kópiu textu (príloha č. 1) a pracovný list (príloha č. 2).

1.4 Vyhodnoťte správnosť vypracovania pracovného listu.

2) TEORETICKÝ ZÁKLAD (expozičná, klasifikačná fáza) – 15 až 20 min.

2.1 Rozdajte každému žiakovi papier s pojmovou mapou (príloha č. 3), do ktorej si bude značiť dodatočné poznámky a konkrétosti - snažte sa vyvarovať zdĺhavému písaniu poznámok.

2.2 Využite informácie s ktorými žiaci prišli do kontaktu počas skupinovej práce a vypracovávaní zadaní. Navádzajte žiakov k tomu, aby si poznatky vyplývajúce zo skupinovej práce doplnili do rozmnoženej pojmovej mapy.

2.3 Podľa tempa práce žiakov rozhodnite, či im dáte doplniť pojmovú mapu aj na základe obsahu učebného textu (teoretický základ – text nižšie) priamo na hodine, alebo im to zadáte ako domácu úlohu. Pojmová mapa by mala obsahovať základné všeobecné pojmy (prenasledovanie, židovský kódex), im podriadené pojmy (ľudské práva, deportácie,...) a konkrétosti spomenuté v príbehu (Židia sa nemohli sobášiť s Nežidmi, deportácie smerovali do tábora Auschwitz,...). **Medzi pojмами môžu byť graficky zaznačené súvislosti a vzťahy (napr. čo je príčina, čo následok). Ide o rozvoj kľúčových kompetencií v súvislosti s porozumením historickým udalostiam a ich dopadom na spoločnosť.**

2.4 Vyhodnoťte správnosť doplnenia pojmovej mapy.

Teoretický základ

Prenasledovanie Židov v období slovenského štátu

*Predstavitelia slovenského štátu vyvíjali aktívne úsilie s cieľom prenasledovať židovskú komunitu. Prvé opatrenie sa zrealizovalo už na jeseň v roku 1938, teda ešte pred vznikom samostatného štátu, v období autonómie. Diskriminačné opatrenia zasahovali postupne skoro do všetkých **ľudských a občianskych práv**, prejavovali sa v **každodennom živote**. Cieľom bolo vyčleniť Židov zo všetkých oblastí života na území vtedajšieho Slovenska. Postupne boli zbavení možnosti sa zamestnať, prišli o majetky, živnosti, podniky. Prišli tak o sociálne, hospodárske, kultúrne o mnohé ďalšie práva. Predstavovali sociálnu záťaž – nemali sa ako užiť. Štát ich ochudobnil, čo dobová propaganda využila vo svoj prospech – začala opakovať stereotypy o ich neschopnosti pracovať a niektorých začali umiestňovať do pracovných práporov a pracovných táborov. Na území štátu vznikli 3 pracovné tábory: v Sereďi, v Novákoch a vo Vyhniach.*

*V roku 1941 bol prijatý **židovský kódex** – súbor vládnych nariadení, ktorý zhrňoval všetky dovtedajšie diskriminačné opatrenia a pridával mnohé ďalšie ako napr. definíciu Žida na rasovom princípe, nosenie židovskej hviezdy už pre deti od 6. roku života atď. Zostavili ho predstavitelia tzv. radikálneho krídla HSĽS, ktorí dostali na rok voľnú ruku po tom, ako sa prezident Jozef Tiso stretol v Salzburgu na rokovaníach s Hitlerom.*

*Už doteraz intenzívne prenasledovanie sa začína ešte viac prehľbovať a vrcholí **deportáciami**. Tie sú financované aj z majetku, ktorý zhabali prenasledovaným. Od jari do jesene r.1942 bolo postupne do dobytých vagónov naložených a za hranice do koncentračných a vyhladzovacích táborov deportovaných necelých 58 000 tisíc ľudí, z ktorých sa vrátilo len niečo vyše 300. V prvých transportoch boli ženy a dokonca aj tínedžerky. Niektoré z nich, predtým ako ich zavraždili, využili na výstavbu vyhladzovacieho tábora Auschwitz-Birkenau, kde sa nachádzali plynové komory. Túto prvú vlnu deportácii realizoval slovenský štát vlastnými ministrami, úradníkmi, vlastnou infraštruktúrou, a popritom všetkom platil nacistickej Tretej ríši 500 ríšskych mariek za každého deportovaného. Počas druhej vlny deportácií, ktorú riadili predovšetkým nacisti, bolo v rokoch 1944 až 1945 za hranice odvečených zhruba 13 000 ľudí. Zavraždených bolo spolu 70 000 ľudí z celkového pôvodného počtu necelých 90 000 židovských občanov žijúcich na území okliešteného slovenského štátu. Tragicky sa tak zavŕšil osud systematicky diskriminovaných Židov, čo by nebolo možné bez ochoty a úzkej spolupráce vojnovej Slovenskej republiky a nacistického Nemecka.*

Propaganda a informovanie o holokauste

*Svet sa len postupne a pomaly dozvedal o tom, aký je skutočný účel táborov, do ktorých smerujú ľudia zväzani v dobytých vagónov. Už od roku 1941 však prenikali prvé informácie o tom, ako nacisti vraždia židovské obyvateľstvo na východnom fronte, hlavne na území dnešnej Ukrajiny a Pobaltia. Média na Slovensku počas druhej svetovej vojny, teda najmä tlač ako Gardista, Ľudové noviny, Slovák, mali **propagandistický charakter**. Prejavilo sa to článkami, ktoré rozduchávali nenávisť voči židovskej menšine a tvrdili, že transporty smerujú do presídľovacích, prípadne pracovných táborov, čo nezodpovedalo skutočnosti. Aj keď už v roku 1943 utiekol Poliak Pilecki, ktorý spísal správu o hrôzach vo vyhladzovacom tábore Auschwitz, tak až **správa Vrbu a Wetzlera**, dvoch Židov zo Slovenska väznených v Auschwitz-Birkenau bola prvou, ktorú Spojenci akceptovali ako dôveryhodnú. Takéto rozšírenie povedomia o tom, že nacisti len v tomto tábore denne vraždia niekedy až tisíce ľudí, malo dopad na priebeh holokaustu, a tým aj na samotnú druhú svetovú vojnu.*

Príloha č. 1

Volám sa Alfréd, no známi mi hovoria Fred. Narodil som sa v **Trnave** do robotníckej rodiny. Už od počiatkov slovenského štátu sme my, Židia, pociťovali, že sme nepohodlní. Začalo to definíciou Žida a postupne sa to zhoršovalo: okradli nás o majetky, zakázali nám vykonávať mnohé povolania, nemohli sme vlastniť ani rádio či bicykel, nemohli sme sa sobášiť s Nežidmi, museli sme nosiť židovskú hviezdu pripnutú na oblečení, nemohli sme chodiť do kina, do parkov. Mnohých z nás poslali do rôznych slovenských pracovných táborov pre Židov.

Mňa umiestnili do **Serede**, ktorá sa nachádza južne od Trnavy. Ďalšie podobné tábory sa nachádzali ešte v Novákoch a Vyhniach. V seredskom tábore bola väčšina väzňov využívaná na prácu – vyrábali nábytok, hračky a ďalšie výrobky. Predstavitelia slovenského štátu výrobky predávali, produkoval sa zisk.

Krátko po premiestnení do pracovného tábora som bol za neľudských podmienok deportovaný do tábora pri mestečku **Osvienčim** v bývalom Poľsku, ktoré zabrali nacisti. V neistote čo nás čaká, vo vagónoch páchnucich po dobytku, sme boli premiestnení na miesto, ktoré vôbec nevyzeralo ako to, čo nám opisovali gardisti v Seredi. Netrvalo dlho a pochopili sme, že sa nenachádzame v presídľovacom ani pracovnom tábore, ale v továrni na smrť nazvanej Auschwitz–Birkenau.

Spolu s kamarátom Rudolfom Vrbom, tiež väzňom zo Slovenska, sme si uvedomili, že svet sa o nej musí dozvedieť. Spolu s odbojovým hnutím sme začali detailne pripravovať plán úteku. Aby sme sa vyhli pátracej čate, a teda aj psovodom, tak sme prvé tri dni úteku pobudli ukrytí pod drevenými doskami. Svoj ľudský pach sme prekryli tabakom namočeným v benzíne. Vďaka tomu nás psy nevyčuchali. Opustením Auschwitz sa dráma nekončila, sloboda bola stále vzdialená. Od slovenských hraníc nás totižto delilo až 130 km. Po strastiplnej ceste, počas ktorej po nás aj strieľali, sme museli siahnuť na dno našich síl. Zásoby jedla sa minuli, ale aj vďaka nebojácnym civilistom sme sa dostali na poľsko-slovenské pohraničie. Tu nám v obci **Skalité** pomohol miestny sedliak.

Vďaka lekárovi v Čadci, ktorý mal kontakty na tých Židov zo Slovenska, ktorí ešte neboli deportovaní, sme sa dostali do **Žiliny**. Keď sme začali hovoriť o tom, že Auschwitz je táborom smrti a že tam denne zomierajú niekedy až tisícky ľudí, tak nám spočiatku neverili. Po trojdňovom vypočúvaní sme ich presvedčili a začali sme spisovať správu. Tá sa dostala k Spojencom aj do svetových médií. Bola prvou dôveryhodnou správou o tom, ako nacisti a ich prísluhovači priemyselne vyhladzovali milióny ľudí.

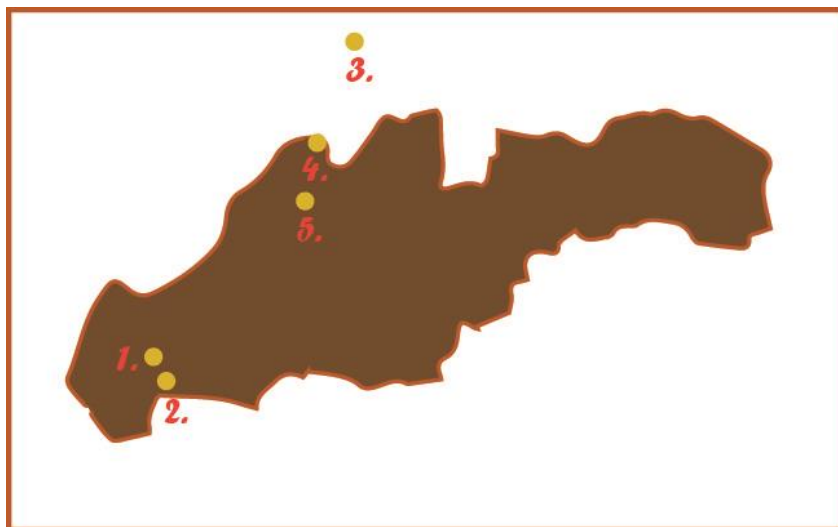
Príloha č. 2

Pracovný list

1) Zorad'te príbeh chronologicky. Pomôžte si slepou mapou s hranicami slovenského štátu, kde je naznačená časová postupnosť príbehu (využite poznatky z geografie).

2) Prečítajte si príbeh úteku a zodpovedzte nasledovné otázky:

a) Vypíšte konkrétne opatrenia, ktoré zaviedli predstavitelia slovenského štátu ešte pred začatím deportácií:

b) Pokúste sa začleniť jednotlivé diskriminačné opatrenia do jednej z nasledujúcich kategórií:

- hospodárske/vlastnícke práva:
- sociálne práva:
- osobná sloboda:

3) Porovnajte úryvky z prameňa č. 1 a č. 2. Zamerajte sa na odlišnosti. Prečo dobová tlač informovala práve takýmto spôsobom? Stretávame sa s rovnakým prístupom v médiách aj dnes?

Prameň č.1 (Gardista, roč. IV., č. 73, s. 3)

K tomuto ešte možno dodať, že od 25 marca každý deň odchodí do pracovných táborov tisíc Židov. Dodnes takto odišlo asi 4000 Židov. Tieto transporty odchodia v najväčšom poriadku a bez ťažkostí. Transporty a strediská sú pod dozrom gardistov, ktorí sa o ne vzorne starajú. Je veľmi dobre postarané o zdravotnú stránku, o zásobovanie a iné takéto záležitosti, takže tu vôbec nemožno hovoriť o tom, že by sa so Židmi nejako príkro a už tobôž nie neľudsky zaobchádzalo.

Prameň č. 2 (Správa Vrba a Wetzlera - úryvok)

Transport, ktorý som videl, sa skladal z poľských Židov. Nedostali žiadnu vodu niekoľko dní a keď sa dvere vagónov otvorili, mali sme rozkaz ich vyhnúť von hlasným krikom. Boli úplne vyčerpaní a asi stovka z nich zomrela počas cesty. Živí boli zoradení do radov po piatich. Našou úlohou bolo vybrať z vagóna mŕtvych, zomierajúcich a batožinu. Mŕtvych, a to zahŕňalo i tých, ktorí nevládali stáť na nohách, sme hromadili na kopu. Batožina a balíky boli zhromaždené a zarovnané. Potom museli byť vagóny dôkladne vyčistené tak, že tam nesmela zostať žiadna stopa po „strašnom náklade“.

---

4) Aké následky mala správa, ktorú spísali Vrba s Wetzlerom? Ako by ste charakterizovali ich čin? Môže byť ich príbeh v niečom inšpiratívny aj dnes? Ako by ste opísali ich odkaz?

Príloha č. 3

